

KİTAP TANITIMI

TANRININ VAROLUŞUNUN TANITLARI ÜZERİNE DERSLER

G. W. F. Hegel,
İdea Yayınevi,
Çeviren: Aziz Yardımlı, 2016,
s. 216.

Yakup ÖZKAN*

Tanrı veya din üzerine akılsal konuşmalar felsefe tarihinin ilk zamanlarında var olmuş ve günümüze kadar devam etmiştir. Bu durum günümüzde de felsefenin bir dalı olan *din felsefesi* disiplini çerçevesinde varlığını

* Dr. Arş. Gör., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı, ozkanyakup@windowslive.com, Orchid. Org: 0000-0002-7396-2396.

sürdürmektedir. İlk Çağ felsefesinde en belirgin isim Platon'dur. Onun diyaloglarında günümüz din felsefesi sorunlarının birçoğunu bulmak olanaklıdır. Daha özel olarak din ve felsefe ilişkisi hakkında belirgin bir biçimde düşünce üreten bir isim Filon'dur. İslâm dünyasında Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd bu konuda en önde gelen filozoflardandır. Avrupa'da ise din felsefesinde en fazla göze çarpan iki filozofun Kant ve Hegel olduğu söylenebilir. Hegel, 'din felsefesi' terimini belirgin bir şekilde kullanan ilk isim olarak görünmektedir. Aşağıda tanıtımını sunacağımız eser felsefe tarihinde öne çıkmış Tanrı ispatlarının değerlendirilmesine ilişkin Hegel'in bir eseridir.

Eser on altı ders, ara ek olarak dört bölüm ve çevirmen Aziz Yardımlı'nın arka sözünden oluşmaktadır. İlk dokuz ders konuya giriş gereğini kapsar ve geri kalan dersler (10-16) kozmolojik tanıtı ele alır. Birinci derste belirttiği üzere, Hegel bu derslerini Tanrı'nın varoluşunun tanıtılarının irdelemesine ayırır. Ona göre tanıtılar, insan tininin (*maneviyat*) Tanrı'ya yükselişini kapsaması ve onu düşünce için anlatması gerekir. Onun ikinci derste de dile getirdiği üzere, tanıtılama, yalnızca nesnenin kendi içindeki deviminin bilincidir. Hegel'in beşinci dersteki sözlerine göre ise tanıtılama genel olarak bağlantının ve böylelikle zorunluluğun bilincinde olmaktan başka bir şey demek değildir. Eser, yalnızca Tanrı ispatları üzerine değildir, ayrıca dinsel inancın özsel özelliklerini veya özsel kavramsal bağlantılarını çözümler. Yine eser, konuyla ilgili kavramlar arasında Mantık bilimi veya kurgul açısından yapılan çözümlenmeleri kapsar. Bu sözlerimizden sonra ilk olarak burada, bütün bölümlerin konularını kısaca belirttikten sonra ilk beş dersin içeriğini görelî olarak daha ayrıntılı bir biçimde özetlemeye çalışacağız.

İlk derste bu derslerin gerekçesi, Tanrı'nın varlığı için öne sürülen tanıtıların değeri ve ortaya çıkma nedenleri ve ayrıca inanç-düşünce arasındaki içsel birliğe ilişkin tanıtılamalar söz konusu edilir. *İkinci derste* bu konuda tanıtılama anlayışının geliştirilmesine çalışılır. *Üçüncü dersin* konusu inanç ve bilgi arasındaki ilişkidir. *Dördüncü dersin* konusu inancın duygu ile ilişkisidir. *Beşinci derste* önceki derslere ilişkin bir toparlama yapılır. *Altıncı derste* Tanrı tanıtıları ve onları incelemenin değeri üzerine bir çözümlenme yapılır. *Yedinci derste* kavramın kavramı ve Tanrı kavramı üzerine bir irdeleme gerçekleştirilir. *Sekizinci derste* Tanrı'nın varlığının değişik ve çoklu tanıt-

larının kaynağı, bu tanıtımlar çokluğundan Tanrı'nın özelliklerinin nasıl doğduğu ve ayrıca bu özelliklerin kendi içinde birleşmiş olarak kavranan *tek bir kavrama indirgenmesi* üzerine bir çözümleme sunulur. *Dokuzuncu derste* kozmolojik, teleolojik ve ontolojik tanıtımların nereden başladıklarını na ilişkin bir ön tanıtım yapılır. *Onuncu derste* kozmolojik tanıtımın nereden ve nasıl başladığı, nasıl ilerlediği ve Tanrı'ya nasıl yükseldiği ele alınır. *On birinci derste* kozmolojik tanıtım ile bağlantılı olarak olumsal ile zorunluluk arasındaki ilişkinin çözümlenmesi ve saltık zorunluluk kavramının açıklanması söz konusu edilir. *On ikinci derste* zorunluluk, olumsal, olanak ve özgürlük kavramları açıklanır. *On üçüncü derste* “Değil mi ki olumsal olan vardır, öyleyse Saltık-olarak-zorunlu olan vardır.” önermesi çözümlenir. *On dördüncü derste*, sonlu ile sonsuzluk arasındaki bağıntı irdelenir. *On beşinci derste* olumlu, olumsuz, olumsal, yokluk, çelişki ve saltık zorunlu üzerine çözümlenmeler yapılır. *On altıncı derste* saltık zorunluluk, panteizm ve neden-etki, varlık-yokluk, bir-çok gibi kavramlar arasındaki karşıtlık ve bağıntı ele alınır. *Birinci ara ekte* Kant'ın kozmolojik tanıtıma olan eleştirisi çözümlenir. *İkinci ara ek*, “teleolojik tanıtımın genişletilmesi” başlığını taşır. *Üçüncü ara ek*, “teleolojik ve ontolojik tanıtımların genişletilmesi” başlığına sahiptir. Son olarak *dördüncü ara ek*, ontolojik tanıtımın genişletilmesi üzerinedir.

Eserin ilk dersinde Hegel, bu dersleri vermesinin dışsal bir gerekçesini sunar. Buna göre o, yaz yarı-yılında yalnızca Mantık üzerine dersler veremeye karar vermek zorunda kaldığını, ama daha sonra hiç olmazsa başka bir bilimsel konu üzerine ikinci bir dersler dizisi eklemeyi istediğini belirtir. Bu nedenle Hegel, Mantık üzerine verdiği bazı dersler ile bağıntılı olan ve onlar için içerik değil ama biçim açısından bir tür bütüncüleyici oluşturan bir konuyu seçtiğini ifade eder. Çünkü -ona göre- bu konu Mantığın temel belirlemelerinin yalnızca kendine özgü bir şeklidir. Dolayısıyla bu dersleri Hegel, başlıca dinleyicileri arasında öteki derslere katılanlar için amaçladığını söyler. O, derslerdeki görevinin ne olduğunu belirtirken bu derslerin hangi disiplin içinde yer aldığını dile getirir. Buna göre Hegel, *Tanrı'nın varoluşunun tanıtımlarını* (ispat) irdeleme görevinde iki yan olduğunu düşünür: Birisi tanıtılmanın doğasıdır. Bu yan, Mantığın içine düşer. Diğeri Tanrı olan içeriktir. Bu yan ise dine ve onun düşünsel irdelemesine, yani *Din Felsefesine* ait olur.

Hegel, derslerde gerçekte kendi uğruna vurgulanması ve ele alınması gereken yanın *Din Felsefesi* biliminin bir bölümü olduğunu belirtir.

Hegel'in **birinci derste** ifade ettiğine göre Tanrı'nın varoluşunun tanıtıları, düşünmeyi ve usu (*akıl*) doyurma gereksiniminden doğmuştur. Ona göre tüm başka sanı, tasarım, kanı ya da istek ile karşıtlık içinde, inanç pekinliğinin, dahası en derin, en yoğunlaşmış pekinliğin içsellliğini anlatır. Ama o içsellik en derin olmakla aynı zamanda dolaysızca en soyut içsellik olarak düşünmenin kendisini kapsar. Düşünmenin bu inanç ile çelişmesi bu nedenle tinin (*manevi*) derinliklerindeki en acılı bölünmedir. Böyle mutsuzluğun inanç ve düşünme ilişkisinin alması gereken biricik şekil olmadığını belirten Hegel'e göre, tersine, ilişki kendini barışçıl bir biçimde sunar. Buna göre Tanrısal bildiriş, inanç, pozitif din ve öte yanda us, genel olarak düşünme, çelişki içinde olmamalıdır. Hegel'e göre bütün *Orta Çağlar* boyunca tanrıbilim ile anlaşılan şey Hıristiyan gerçekliklerin bilimsel bir bilgisinden, yani felsefe ile özsel olarak bağlı bir bilgiden başka bir şey olmamıştır. Böylece düşünme ve inancın uyumundan söz eden Hegel, Anselm'in şu sözünü alıntılar: "Eğer inançta sağlam isek, inandığımızı bilmemek umursamazlıktır." Hegel'e göre *Protestan* Kilisede de dinsel gerçekliklerin (*hakikat*) ussal bilgisi el üstünde tutulmuş ve onurlandırılmıştır.

Dinsel gerçekliklerin bilinmesinde insan usunun önemine vurgu yapan yazar, bu bağlamda der ki *insan tını, kendi başına bırakıldığında bile, Tanrı'nın doğası üzerine derin bir görüşe ulaşmış ve tüm yanlıklarının yanı sıra büyük gerçekliklere, giderek genel olarak Tanrı'nın varoluşu ve o varoluşun duyuşal bileşenler ile karışmamış daha arı/saf ideası, ruhun ölümsüzlüğü, kayra/inayet ve benzerleri gibi temel gerçekliklere erişmiştir. Böylece pozitif öğretisi ve dinsel gerçekliklerin ussal (akli) bilgisi barış içinde birbirinin yanı sıra sürmüştür. İnanç ve düşünce arasındaki içsel birliği değişik açılardan tanımlayan Hegel'e göre tinsel her şey somuttur. Ona göre en derin belirlenimi içindeki tinselliği, yani inanmanın ve düşünmenin somutu olarak Tini önümüzde buluruz. Bu ikisi yalnızca en karmaşık yolda, dolaysızca ileri geri gidip gelmede karışmış olmakla kalmaz, ama birbiri ile içeriden birleşmişlerdir. Bu öyle bir durumdur ki kendi içinde derin-düşünmeyi, uslamlamayı ya da genel olarak düşünmeyi kapsamayan hiçbir inanç ve benzer olarak kendi içinde salt kıpsal olarak da olsa inancı kapsamayan hiçbir düşünme yoktur.*

Hegel **birinci dersin** sonunda *bilgi, bilinç, din* ve *duygu* arasındaki bir ilişki-den söz eder. Buna göre ilkin genel olarak bilgi söz konusu olduğu sürece, insan özsel olarak bilinçtir. Böylece duyumsanan bir şey, içerik, bir duygunun taşıdığı belirlilik o denli de bilinçte tasarımılanan bir şeydir. Duyguyu dinsel duygu yapan şey tanrısal içeriktir; bu nedenle özsel olarak bildiğimiz bir şeydir. Ama bu içerik özünde bir duyusal sezgi ya da duyusal tasarım değil, imgelem yetisi için değil, ama yalnızca düşünce içindir.

İkinci derste Hegel, bu konuda tanıtlama anlayışını geliştirmeye çalışır. Ona göre bu konu ile ilgili olarak tanıtlama çıkarsama kuralları üzerine dayanır. Böylece Tanrı'nın varoluşunun tanıtları özsel olarak çıkarsamalardır. **Üçüncü derste** yazar, inanç ve bilgi ilişkisini ele alır. Ona göre gerçek, saf inanç bilen bilince geliştiği ve böylece bilginin bir bilincini taşıdığı düzeye dek, bilgiyi tam bir güvenle kabul eder, çünkü her şeyden önce kendine tam güvenli, kendinden emin, kendi içinde sağlamdır. Bilgi olarak bilgiyi reddeden inancın tam olarak bu nedenle içeriksizliğe düştüğünü belirten Hegel'e göre genel bir anlamda inanç ve bilginin karşıtlığını düşünmek hemen kınanacak bir soyutlamadır. Çünkü inanç bilince aittir; insan inandığını bilir; giderek onu pekinlikle bilir. Dolayısıyla inancı ve bilgiyi böyle genel bir yolda ayırmayı istemek saçmadır. Yazara göre inanma ya da bilme yalnızca bir nesne dolayısıyladır; yoksa boş bir özdeşlik, hiçliğe bir inanç ya da hiçliğin bir bilgisi olacaktır. Hegel, inanç ile pekinlik arasındaki ilişkiyi daha fazla açıklar. Buna göre inanç inandığını yalnızca genel olarak değil, yalnızca onun bir tasarımını ya da bilgisini taşıyor olması anlamında değil, ama pekinlik ile bilir. Pekinlik inancın sinir telinin yattığı yerdir. Ama burada hemen dolaysızca daha öte bir ayrımla karşılaşırız. Bu, pekinliğin *Gerçeklikten* ayrılmasıdır. Pek çok şey pekinlik ile bilinmiştir ve pekinlik ile bilinir ki gene de bu nedenle doğru değildir. Yani bir şeyi pekinlik ile bilmek onun doğruluğunun güvencesi olamaz. Dolayısıyla Hegel burada *içerik* kavramına ve pekinlik ile ilişkili olan inancın gerçeklik ve içerik ile ilişkisini açık kılmaya geçer. Buna göre inanç içerik dolu olmalı, gerçekten içerik olan bir içerik olmalıdır ve gerçeklik kapsamalıdır. Çünkü inanç her zaman bir içeriğin tasarımları, bir bilgisi, bir kanısı ile ilgilenir.

Hegel **dördüncü derste** inancın duygu ile ilişkisini irdeler. Buna göre duygu, salt inanç olarak inanç ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Özbilincin daha ye-

ğin olarak geriye kendi içine itilişi, içeriğin salt duygu-belirliliğine gelişimidir. Yazara göre din duyumsanmalı, duyguda olmalıdır; yoksa din değildir. İnanç duygu olmaksızın olamaz, yoksa din değildir. Çünkü der Hegel *duygu yalınlığı ve dolaysızlığı içindeki öznelliğimden başka bir şey değildir, bu varolan kişilik olarak benim kendimdir. İnancın içeriğinin benimle en iç birliği gereklidir, öyle ki tözsel olanı, onun tözünü taşıyabilelim. Böylece benim duygumdur.* Ona göre insanın dine karşı hiçbir şeyi kendine saklamaması gerekir, çünkü din gerçeğin en iç bölgesidir. Böylece dinin yalnızca bu henüz soyut beni, inanç olarak bile bilgi olan beni değil, ama somut beni, onun her şeyini kendi içinde kapsayan yalın kişiliği de iyeliğine alması gerekir. Duygu bu kendi içinde bölünmemiş içselliktir. Burada yine bir ayrımla karşılaşırız. Buna göre duygu ve yürek yalnızca bir yan, duygunun ve yüreğin belirlilikleri ise öteki yandır. Burada asıl olan, duygunun ve yüreğin gerçeğe veya gerçekliğe göre ne ölçüde belirlendiğidir. Çünkü tüm dinler, en yanlış ve en değersiz olanlar bile, tıpkı gerçek olanlar gibi, duygularda ve yürekte var olur. Törel, haklı ve dindar duygular gibi, töre-dışı (ahlak-dışı), haksız ve tanrısız duygular da vardır. Buna göre duygunun yürekte doğması, onun iyi olmasının güvencesi olamaz. Dolayısıyla sorun, yürekte olan duygunun taşıdığı belirliliği ilgilendirir. Hegel'e göre eğer duygu dinsel duygu ise, o zaman belirliliği dindir; eğer kötü ve sefil duygu ise, belirliliği kötülük ve sefilliktir. Duygunun bu belirliliği bilinç için içerik olan şeydir ki bu düşüncedir. Duygu kötü içeriği nedeniyle kötüdür; yürek sefil düşünceleri nedeniyle kötüdür. Duygunun değerinin içeriğin değerine bağlı olduğunu dile getiren yazara göre içerik önceden, duygudan bağımsız olarak gerçek olmalıdır, tıpkı dinin kendi için gerçek olması gibi.

Hegel, **beşinci dersin** girişinde önceki derslere ilişkin bir toparlama yapar. Buna göre yüreğimizin bilgiden korkması gerekmez. Çünkü duygunun belirliliğinin, yüreğin içeriğinin bir tözünün olması gerekir. Duygunun, yüreğin olgunun kendisi ile dolması ve böylece geniş ve gerçek olması gerekir. Töz böylece özsel olarak kendinde düşüncedir ve düşüncededir. Ama eğer özsel olarak ve gerçek olarak bilinecekse, düşünce, inancın kendisinin en içidir. İnancın bundan böyle yalnızca 'kendinde' olanda durmaması, saf olmaması, ama bilmenin alanına girmesi ve aynı zamanda zorunlu bir şey olarak bilinmesi gerekir.

Sonuç olarak bu eser, Tanrı'nın varlığının metafiziksel tanıtı olan *kozmolojik*, *teleolojik* ve *ontolojik* tanıtılar üzerine bir açıklamadır. Ayrıca bu eserde Kant'ın bu tanıtılar üzerine olan eleştirisi de çözümlenir. Yine eserin ilk derslerinde dinin veya inancın ne olduğu ve dinin akıl veya bilgi ile nasıl bir ilişkide olduğu çözümlenir. Hegel, eserinde, yalnızca olumsuz bir tutum içinde olmaz, ama ayrıca olumlu eleştiriyi de kullanır. Çünkü ona göre salt olumsuz sonuca götüren eleştiri yalnızca hüznü bir iş olmakla kalmaz, ama kendini bir içeriğin yalnızca boş olduğunu göstermeye sınırlamakla kendisi boş bir edim, hiçliğin bir uğraşı olur. Bu nedenle Hegel, eleştiride aynı zamanda olumlu bir içerik kazanma çabasında olur. Buna göre tanıtılar, *Tinin Tanrı'ya yükselişi* olan şeyin düşüncede ayrışmasıdır. Olumsuz yan ise tanıtılamaların *gerçek tanıtlama kavramına* karşılık düşmemesidir. Çevirmen Yardımlı'nın değerlendirmesine göre Dersler'de Hegel'in birincil kaygısı Tanrının varlığı için tanıtıların tasarimsal işlemlerinden kavrambağıntılarına geçmektir. Diyebiliriz ki bu eser, din ve Tanrı tanıtıları üzerine zengin kavramsal çözümler içerdiği açısından *din felsefesi* disiplini için önemlidir.